

A pragmatika kialakulása, körülhatárolása, főbb témái, irányzatai. Tankönyvek, folyóiratok, szervezeti keretek

A pragmatika születése

- **Ch. W. Morris: *Foundations of the Theory of Signs* (1938)**
A pragmatika a szintaxissal és a szemantikával a szemiotika rész tudománya: a jelek és a jelhasználók viszonyát tanulmányozza. (Morris különbségtétele mögött valójában nem álltak még nyelvészeti kutatások.)
- **J. L. Austin: *William James-előadások* (1955)**
Nyelvfilozófiai kérdésfelvetés (az ún. leíró tévedés problémája) – a beszédaktusok tipológiája, a szerencsefeltételek megfogalmazása, a beszédaktusok sikertelenségének okai, később: egységes, cselekvésközpontú elmélet.
- **H. P. Grice: *Jelentés* ([1948] 1957)**
A nem természetes jelentés fogalma; a beszélői szándék, beszélői jelentés előtérbe helyezése. (Mit ért a beszélő azon, amit mond?)

Heterogén terület, eltérő megközelítések

Funkcionális perspektíva vagy a jelentéselmélet komponense?

- nyelvhasználat jelenségeinek elméleti leírása és magyarázata, „a nyelvhasználat nyelvészete”
- a beszélői és a kontextuális jelentés tanulmányozása
- a sikeres kommunikáció elveinek és feltételeinek megadása stb.
- *Eszménye a szemtől szembeni kommunikáció, a beszélt nyelv (nem a mondat, hanem a megnyilatkozás), de nem az egyedi jelenségekre kíváncsi, hanem az általános összefüggésekre.*
- A pragmatika tág értelmezése lefedi a szocio- és pszicholingvisztika, szövegnyelvészet, retorika stb. egyes területeit is.

A morrisi hagyomány továbbélése

Paul Watzlawick és munkatársai (Palo Alto-i isk.) – Morris (1938) és Carnap (1942) hármas szemiotikai felosztására hivatkozva (szintaxis, szemantika, pragmatika) – a társas érintkezés pragmatikai oldalát úgy értelmezik, mint a kommunikációnak az összes résztvevő magatartására tett hatását, beleértve a nem verbális kísérőjelenségeket is (*The pragmatics of human communication*, 1967). (Vö. a beszédaktus-elmélet perlokúció fogalmával.)

Részlet a Retorikai lexikon „pragmatika” szócikkből:

„Charles Morris által eredetileg a szemiotika egyik részterületként körvonalazott, de ténylegesen csak néhány évtizeddel később, az analitikus filozófiából kibontakozó tudományág, amely azt vizsgálja, hogyan használják az emberek a nyelvet céljaik elérésére különböző kontextusokban, ill. hogyan értelmezik egymás megnyilatkozásait. Morris korai meghatározása felöleli a jelek és interpretálóik viszonyának minden pszichológiai, biológiai és társas-társadalmi vonatkozását. A két klasszikus – nyelvfilozófiai indíttatású – pragmatikai hagyomány, az angolszász beszédaktus-elmélet és Grice interakcióelmélete a hangsúlyt a sikeres kommunikáció feltételeire, ill. az együttműködő társalgás elveire helyezi. Ma azok, akik jelentéselméleti keretben, a szemantikával való oppozícióban értelmezik a pragmatikát, többnyire azt vallják, hogy a kontextustól függő, igazsághelyekkel megragadhatatlan, szándéktulajdonítást és következtetést igénylő jelentések kutatása tartozik hatálya alá. Mások, főleg az európai kontinensen – Morris nyomdokain haladva – egy szélesebb felfogás hívei: a pragmatikát a nyelvhasználat és a kommunikáció

funkcionális nézőpontjának tekintik, amely összetett (kognitív, társas és kulturális) perspektívából feltárható az interakcióba lépő felek nyelvi és nem nyelvi választásainak okai, motivációi és következményei.”

Álláspontok a pragmatika és a (klasszikus) retorika viszonyáról

1. A klasszikus retorika elavult, elméleti szempontból érdektelen, nincs érvényes mondanivalója a pragmatika számára (Sperber–Wilson 1990, 2012).
2. A két terület jól kiegészíti egymást; ahol a pragmatika véget ér, ott lép elő a retorika, a kettő együtt adhat számot a beszélői szándékokról és azok megértéséről (Gu 1994; Liu–Zhu 2011).
3. A klasszikus retorika és a pragmatika részben fedi egymást, ezért célszerű kombinálni, „összeházasítani” őket (Leech 1983; Dascal–Gross 1999; Keller 2010).

Jelentélmélet: szemantika + pragmatika

(1a) Már hét óra van.

(1b) Már hét óra van!

(1c) Már hét óra van...

→ 'Főlöszleges elindulni, már lekéstük a vonatot.'

'Ideje elindulni, ha nem akarjuk lekésni a vonatot.'

Vagy:

→ 'Kezdd már el a munkát!'

'Hagyd abba a munkát!' stb.

→ Ugyanaz a mondat, számos megnyilatkozás...

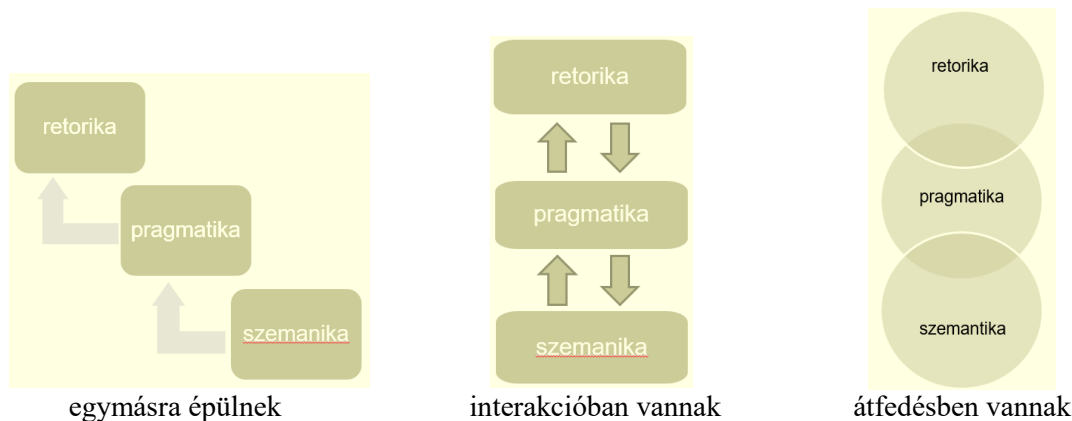
További példák a jelentés nyelvi (szemantikai) aluldetermináltságára:

- *Gyerekek, 10 óra van.*
- *Mindenki Londonba készül.*
- *Nincs egy ruhám, amit fölvegyek.*
- *Feri és Nóra vettek egy zongorát.*
- *Józsi újabban sokat túlórázik...*

- *Szép kis barát vagy, mondhatom!*
- *Egy kicsit angyal legyen, egy kicsit démon...*
- *Nem mind arany, ami fénylik.*
- *Lacinak helyén van a szíve.*

← figuratív nyelvhasználat

Három lehetséges alapmodell a szemantika – pragmatika – retorika viszonyról

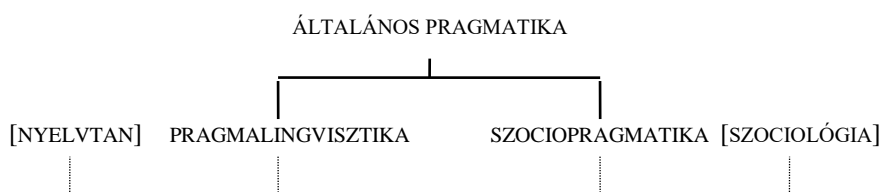
A pragmatika mint funkcionális perspektíva

- *Jef Verschueren elmélete (1999)*: a pragmatika a nyelvi választások okaival, motivációival és következményeivel (a további nyelvi választásokra nézve) foglalkozik. A választások kiterjednek a nyelvi rendszer minden szintjére, a területi, társadalmi vagy funkcionális szempontból megosztott variációkra, és a tudatosság bármely fokát képviselhetik. Nem csupán nyelvi formákat választunk, hanem kommunikációs stratégiákat is.

A nyelvelmélet hagyományos komponenseitől eltérően a pragmatikának nincs elemzési egysége, mert a pragmatika valójában „a nyelvhasználat nyelvészete”. A pragmatikai perspektívától elválaszthatatlan, vele lényegileg összefügg a nyelv kognitív, társas-társadalmi és kulturális funkciója.

A pragmatikai vizsgálat tárgya a nyelv jelentésgazdag működése az aktuális használatban. A jelentést nem úgy kell fölfogni, mint a nyelvi forma stabil tartozékát, hanem mint a nyelv használata során létrejövő dinamikus információtartalmat.

Leech (1983) a pragmatika irányairól:

Pragmalingvisztika: a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat összefüggései (előfeltevések, beszédaktus-elmélet, implicit argumentumok, diskurzusjelölők stb.).

Általános pragmatika: a kommunikáció és a megismerés elvei, feltételei, általános kérdései (grice-i pragmatika, relevanciaelmélet stb.).

Szociopragmatika: a beszélők interakciós, norma-, ill. célorientált és stratégiai viselkedése, társas, társadalmi és kultúraközi pragmatika (udvariassági elméletek, kultúraközi forgatókönyvek, nyelvi adaptáció, beszédaktusok és társalgási maximák kultúraközi összehasonlító vizsgálata stb.).

Pragmalingvisztika

- *fonopragmatika*
pl. hangtani alternatívák közötti pragmatikai meghatározottságú választások
- *lexikai pragmatika*
a lexémák pragmatikai aspektusaival foglalkozik, pl. hogy két azonos denotációjú lexéma (*kutya – kutyus, alszik – durmol* stb.) hogyan utalhat más-más beszédhelyzetre
- *morfopragmatika*
morfológiai szabályok által létrehozott derivátumok pragmatikája
- *szintaktikai pragmatika*
pragmatikai háttérű választás szintaktikai szerkezetek között, szintaktikai szabályszegek pragmatikai motivációi
- *szemantika–pragmatika interfész*
munkamegosztás a jelentéselméleten belül

Nyelvtan és pragmatika

- a nyelv absztrakt, formális rendszere és a pragmatika kiegészítő módon fedik le a nyelvészeti kutatás körét
- a nyelvtant szabályok vezérlik, a nyelvhasználatot elvek, normák és stratégiák kontrollálják
- a nyelvtan szabályai lényegileg konvencionálisak, a nyelvhasználat jelenségei azonban gyakran partikulárisak (egyszeriek, egyediek)
- a nyelvtan magyarázatai többnyire formálisak, a pragmatikai magyarázatok funkcionális szemléletűek

Metapragmatikai tudatosság

Milyen indikátorai vannak a nyelvhasználó reflexív tudatosságának?

A tudatosság nem mérhető, ezért az olyan fogalmak, mint az éntudatosság, metanyelvi tudatosság stb. könnyen spekulációhoz vezethetnek. A metapragmatika azonban empirikus vállalkozás: szerencsére az önmegfigyelés azonosítható nyelvi nyomokat hagy.

Néhány példa:

- a) a szójelentésre reflektáló metapragmatikai kifejezések:
„*bizonyos értelemben*”, „*szó szerint* azt mondta, hogy...”, „*képletesen fogalmazva...*”
- b) az igazságértékre vonatkozó metapragmatikai kifejezések:
„*beszéljünk őszintén: ...*”, „*hogy egészen pontos legyek...*”, „*nem akarok hazudni: ...*”
- c) reflexió a használt stilisztikai-retorikai alakzatra:
„*hogy hasonlattal éljek...*”, „*hát nem ironikus, hogy...*”, „*ez túlzás, mondjuk inkább úgy, hogy...*”
- d) a stílusértékre vonatkozó metapragmatikai kifejezések:
„*nem akarok erős kifejezést használni, de...*”, „*hogy finoman fogalmazzak, ...*”, „*népiesen szólva...*”
- e) Mennyiség
Ahogy valószínűleg te is tudod, legyőztük a letteket.
- f) Minőség
Ha nem tévedek, legyőztük a letteket.
- g) Viszony/relevancia
Nem tudom, mennyire fontos, de legyőztük a letteket.
- h) Mód
Talán nem voltam elég világos: legyőztük a letteket!

Szervezeti keretek, szakirodalom

- ❑ **Nemzetközi Pragmatikai Társaság (IPrA)** – antwerpeni székhelyű szervezet, programja vállaltan interdiszciplináris (hangsúlyozza a nyelvhasználat kognitív, társas-társadalmi és kultúraközi aspektusait), célja a kutatások összefogása, adatbázis létrehozása és konferenciák szervezése. Magyarországon: Pragmatika Centrum (<http://ling.bibl.u-szeged.hu/pragmatika/index.php>), a Magyar Nyelvtudományi Társaságon belül: pragmatika tagozat.

- ❑ **Folyóiratok:** *Journal of Pragmatics* (Haugh–Terkourafi), *Pragmatics* (IPrA, Verschueren), *Intercultural Pragmatics* (Kecskés István), *International Review of Pragmatics* (Ken Turner, Bruce Fraser et al.). Nálunk: *Jelentés és Nyelvhasználat* (<http://www.jeny.szte.hu/>).
- ❑ **Tankönyvek:** Leech: *Principles of pragmatics*, Levinson: *Pragmatics* (1983), Mey: *Pragmatics: an introduction* (1993), Thomas: *Meaning in interaction* (1995), Verschueren: *Understanding pragmatics* (1999) stb.

Magyarul: Reboul–Moeschler: *A társalgás cselei* (1998/2000), Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok XX.* (2003), Szili Katalin: *Tetté vált szavak* (2004), Németh T. Enikő: *Pragmatika* (in: Kiefer F. szerk. *Magyar nyelv.* Bp., Akadémiai, 2006), Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába* (2011), Searle: *Beszédaktusok* (1969/2009), Grice: *Tanulmányok a szavak életéről* (1989/2011).

